

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/ Issue 12 (Eylül/ September 2023), s. 1550-1561.
Geliş Tarihi-Received: 20.08.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 03.09.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1346946

Toplumsal Bellekte Sümerbank: İlk Dönem Sümerbank Yerleşkelerinde Toplumsal Mekân

Sümerbank in Collective Memory: Social Space the Early Period Sümerbank Campuses

Eda BALABAN VAROL*

Öz

Toplumsallık, tarihsellik ve mekânsallık triyalektiği içinde toplumsal mekân, bireyleri bir araya getirmekte ve toplumsal pratikleri belirlemektedir. Toplumsal mekân sadece mimari bir yapı değildir. Aynı zamanda toplumsal hafıza ile tanımlanan bir mekânsallıktır. Bu çalışma, toplumsal mekân kavramı altında Sümerbank'ın kurduğu fabrika yerleşkelerini tartışmaktadır. Araştırmanın amacı günümüzde varlığını sürdürmeyen Sümerbank yerleşkelerini toplumsal hafıza üzerinden okumak ve bu mekânlardaki toplumsal pratikleri açığa çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın örnekleme ölçüt örnekleme ile belirlenmiş; erken cumhuriyet dönemi sanayi kuruluşu olan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası, Sümerbank Nazilli Basma İşletmesi ve Sümerbank Filyos Ateş Tuğlası Sanayi yerleşkeleri yapılan araştırmanın örnekleme olarak seçilmiştir. Bu kapsamda çalışmada literatür taraması yapılmış, öncelikle örneklemedeki yerleşkelerde ikamet eden kişilerin yazdığı anı yazıları tespit edilmiştir. Ulaşılan bulgular üzerinden yerleşkelerdeki ortak kullanım mekânları ve bu mekânlardaki gündelik yaşamın çözümlemesi yapılmıştır. Araştırmada örnekleme olarak seçilen yerleşkelerin ortak kullanım mekânları ile toplumsal hafızada yer ettiği; bu mekânların toplumsal mekânlar olarak toplumsal pratikleri de biçimlendirdiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kavramlar: sümerbank, toplumsal mekân, endüstri yapıları.

Abstract

Within the trialectic of sociality, historicity and spatiality, social space brings individuals together and determines social practices. Social space is not just an architectural structure. It is also a spatiality defined by collective memory. This study discusses the factory campuses established by Sümerbank under the concept of social space. The aim of the research is to read Sümerbank campuses, which do not exist today, through collective memory and to reveal the social practices in these spaces. For this purpose, the sample of the study was determined by a criterion sample; the Sümerbank Kayseri Cloth Factory, Sümerbank Nazilli Printing Enterprise and Sümerbank Filyos Fire Brick Industrial settlements, which are an industrial enterprise of the early republican period, were selected as the sample of the research. In this context, literature review was conducted in the study, and first of all, the memoirs written by the people residing in the campuses in the sample were determined. Based on the findings obtained, the analysis of the common use spaces in the settlements and the daily life in these

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi İç Mimarlık Bölümü, e-posta: eddabln@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5040-9352.

spaces was carried out. It was concluded that the settlements selected as a sample in the research have a place in collective memory with their common use spaces; these spaces also shape social practices as social spaces.

Keywords: sümerbank, social space, industrial buildings.

Giriş

Mekân, toplumsal yaşamın ve bu yaşamdaki toplumsal pratiklerin zemini ve aracıdır. Toplumsal yaşamın sınırları ve toplumun günlük yaşamındaki her rutin mekân aracılığıyla varlık kazanır. Çünkü “insanlar mekânı yalnızca tecrübe etmez, aynı zamanda onun aracılığıyla düşünür ve hayal kurarlar. Dolayısıyla mekân yalnızca halihazırda toplumsal dünyayı değil, eylem esinleyebilen ve kolektif düşleri ifade edebilen başka mümkün toplumsal dünyaları da şekillendirir” (Stavrıdes, 2016, s. 11). Bu kolektivite içinde her birey, mekân aracılığı ile toplumdaki diğer bireylerle bir araya gelmekte ve toplumsal pratiklere dahil olabilmektedir. Bu nedenle her toplumsal mekân fiziksel bağlamından öte, toplumsal olarak okunabilen, canlı ve üretken paylaşım mekânları olarak görülebilir.

Toplumsal mekânı “toplumsal bir ürün” olarak tanımlayan Lefebvre’ye (2014, s. 56-57) göre toplumsal mekân fiziksel bir maddeliğe indirgenemez. “Toplumsal üretim ilişkilerinin, mekânsal bir varlıkları olduğu için toplumsal varlıkları vardır; kendilerini bir mekâna yansıtırlar, mekânı üreterek bu mekâna dahil olurlar” (Lefebvre, 2014, s. 150). Bu nedenle toplumsal yaşamı toplumsal mekânlar aracılığıyla tariflemek ve tartışmak mümkündür. Stavrides de (2018, s. 245) bu çerçevede mekânı “toplumsal ilişkilerin etkin bir biçimi, yapıcı bir unsur” ve “bizatihi bir ilişkiler kümesi” olarak nitelendirmektedir. Lefebvre ve Stavrides’in görüşlerine göre toplumsal mekânı anlamak için, o mekândaki toplumsal ilişkileri irdelemek gerekmektedir. Bu görüşlere ek olarak Elden (2019, s. 24-25), mekânsal olanın toplumsal ve tarihsel bağlamda biçimlendiğini, benzer şekilde toplumsal olanın da hem mekânsal hem de tarihsel olarak şekillendiğini ifade etmekte; bu üç unsurun birbiri üzerindeki tanımlayıcı değerine dikkat çekmektedir. Bu yaklaşımda mekânsal, tarihsel ve toplumsalın birlikte değerlendirilebileceği belirtilmektedir. Bu görüşe göre toplumsal mekânın hem toplumsal pratiklerle tanımlanan toplumsal yönü hem de toplumsal hafıza ile kaydedilen tarihsellik yönü olduğu söylenebilir. Bu ilişki içinde bir topluma topluluk bilincini hatırlatan toplumsal hafıza da mekân aracılığı ile korunmuş olmaktadır.

Toplumsallık, tarihsellik ve mekânsallık triyalektiğinde toplumsal mekân, kamusal ya da yarı kamusal mekândan farklıdır. Kent meydanları, sokaklar, parklar gibi “herkese açık olan ve bir topluluğun sosyal ve kamusal hayatında merkezi bir rol oynayan mekânlar” kamusal mekân olarak tanımlanırken; müzeler, sinemalar, konut girişleri gibi “kamusal mekânlara çok benzer bir işleyişi olan, özel mülkiyete ait mekânlar” yarı kamusal mekân olarak nitelendirilmektedir (Bollier & Walljasper, 2015, s. 311). Özgür (2018, s. 123-124) kamusal mekânların tasarım disiplinleri tarafından daha çok mekânsal bağlamıyla ele alındığını, bu alanların işlev ve sınırları ile tanımlandığını aktarmaktadır. Stavrides’e (2017, s. 243) göre kamusal mekân bir otoriteyi taşımakta ve kuralları egemen bir güç tarafından belirlenmektedir. Bu yaklaşım içinde toplumsal mekân ise mimari anlamda kavranan sınır ve tanımlardan bağımsız, kuralları toplumun gündelik yaşamıyla değişen, toplumsal pratikler ve toplumsal hafıza ile tariflenen bir mekânsallık olarak nitelendirilebilir. Başka bir ifadeyle toplumsal mekân, salt üç boyutlu kavranan bir gerçeklikten öte; toplum pratikleriyle tanımlanmakta; toplumdaki bireyleri bir araya getirerek müşterek bir hafıza inşa etmektedir.

Yöntem

Yapılan bu araştırmada çalışma kapsamında ulaşılan Sümerbank'a ait yerleşkelerdeki ortak kullanım mekânlarının tespitinin yapılması ve bu mekânları kullanan bireylerin hafızasında kayıtlı toplumsal pratiklerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Sümerbank yerleşkesindeki ortak kullanım mekânları toplumsal mekân bağlamında tartışmaya açılmıştır. Çalışmada mekânlar hakkında yazılan anı yazıları araştırmamızın ana kaynakları olarak belirlenmiş; bu anılar aracılığıyla mekânların ve gündelik yaşamın çözümlemesi yapılmıştır. Yapılan literatür taraması sonucu, araştırmamızın örneklemi ölçüt örneklem yöntemi ile seçilmiştir. Bu kapsamda örneklem seçiminde belirlenen ölçütler; incelenecek sanayi kuruluşunun, konuları yaşayanların gözünden aktaran TMMOB Mühendislik ve Mimarlık Öyküleri kitap serisi içinde yer alması; söz konusu sanayi kuruluşunda çalışan veya çalışan yakınlarının mekân ile ilgili anı yazılarının bulunması ve bu işletmelerin erken cumhuriyet dönemi sanayi kuruluşu olması olarak belirlenmiştir. Yapılan çalışmada bu ölçütleri taşıyan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası, Sümerbank Nazilli Basma İşletmesi ve Sümerbank Filyos Ateş Tuğlası Sanayi Yerleşkesi araştırmamızın örneklemi olarak sınırlandırılmıştır.

Yerli ve Milli Bir Kuruluş: Sümerbank

Cumhuriyet'in ilk döneminden itibaren (İkinci Dünya Savaşı dönemi hariç) ilerleyen sanayi, devletin desteğiyle hız kazanmıştır. 1934 yılında Bakanlar Kurulunca ilan edilen 1. Beş Yıllık Sanayi Planı bu sürecin ilk ve en önemli adımlarından biri olarak görülebilir. Erdoğan'a (2020) göre ekonomide devletçilik ilkesinin benimsenmesinin sonucunda ortaya çıkan bu plan, tarım ve hizmet sektörüne değil, sanayiye öncelik vermiştir. Ekonomik bağımsızlık amacıyla tasarlanmış "ulusal makro plan" niteliği taşımaktadır. Erdoğan'ın aktardığına göre az gelişmiş ülkelerin hiç birinde bu planın bir benzerine rastlamak mümkün değildir ve başarılı olması nedeniyle 1936'da 1. Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanmasına da zemin hazırlamıştır. Kayra'ya (2015) göre ekonomideki değişim Türkiye Cumhuriyeti'nin kendisi gibi bir mucizedir. Çünkü Cumhuriyet'in ilk yıllarında eski birkaç fabrikadan oluşan sanayi, devletin önderliğinde hızla gelişmiştir. Bu süreçte "devlet öncülüğünde sanayileşme amacını güden bu sürecin en önemli aktörleri, Sümerbank, Etibank ve Maden Tetkik Arama Enstitüsü gibi kurumlar olmuştur" (Koç & Baskıcı, 2013, s. 51). Bu aktörler arasında "Sümerbank'ı tarihi kılan ilk görev 1. Planda yer alan projelerin gerçekleştirme görevinin de Sümerbank'a verilmiş olmasıdır..." (Kiper, 2006, s. 38-39). Bu projeler 5 sektör altında sınıflanan doküman, maden, selüloz, seramik ve kimya sanayileridir. Toprak'a (1988, s. 31) göre de "11 Temmuz 1933 günü 2262 sayılı kanunla kurulmuş olan ve 17 Haziran 1938 günü yürürlüğe giren 3460 sayılı kanunla iktisadi devlet teşekkülü haline getirilen Sümerbank, Cumhuriyet Türkiye'sinin sanayileşmesinde başı çekmiş bir kuruluş" olmuştur. Sümerbank'ın kuruluşunda üstlendiği görevler:

1. Devlet Sanayi Ofisi'nden devralacağı fabrikaları işletecek, özel kesimdeki devlet ortaklıklarını Ticaret Kanunu hükümlerine göre yönetecekti.
2. Devlet sermayesi ile kurulacak bütün sınıai müesseselerin etüt ve projelerini hazırlayacak, bunları kuracak ve yönetecekti.
3. Gerek kendi fabrikaları gerekse ülkedeki diğer fabrikalar için gerekli usta ve işçileri yetiştirecek; bu amaçla okullar açacak, yurtda ve dış ülkelerde öğrenci okutacaktı.
4. Sanayi müesseselerine kredi açacak ve bankacılık alanında faaliyette bulunacaktı.

5. Ulusal sanayinin gelişmesi için önlemleri belirleyecek ve bakanlıkça istenilen konular hakkında görüş oluşturacaktı (Toprak, 1988, s. 31).

Atatürk'ün isimlendirdiği Sümerbank, kuruluş gününden özelleştirildiği güne kadar, ülkenin gereksinimlerini karşılamak amacıyla ve çabasında olmuştur. Güçlü'nün (2015, s. 7-8) belirttiği üzere, değişik ülkelere eğitim amacıyla öğrenci göndermiş, işçilere eğitim vermiş, TSK ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nün tüm kıyafet gereksinimini karşılamış, hatta Azerbaycan, Ürdün, Bosna Hersek, Arnavutluk ordu ve polisini de giydirmiştir. Ayrıca, Sümerbank Alman Profesör Sachenberg'in öncülüğünde "kendi muhasebe sistemini kuran ilk kamu kurumu" olmuştur. Bu başarı hikayesinde Güçlü, Sümerbank'ın devraldığı ilk fabrikaların Bakırköy Bez Fabrikası, Defterdar (Feshane) Fabrikası, Hereke Fabrikası, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Uşak Şeker Fabrikası, Tosya Çeltik Fabrikası ile Unkapanı değirmeni olduğunu belirtmektedir. Sümerbank bu fabrikaların işletmelerini devralmasının yanı sıra, "Beş Yıllık Sanayi Planlarında" hedeflenen alanlara yönelik yeni işletmelerin kuruluşunu da gerçekleştirmiştir. Ereğli ve Kayseri'de bez fabrikaları, Nazilli'de basma fabrikası, Bursa'da merinos fabrikası, Gemlik sungipek fabrikası, Malatya'da bez ve iplik fabrikası gibi birçok fabrika kurulmuş; kendir ve keten sanayi, demir sanayi, bakır madeninini işletilmesi, porselen fabrikası, çimento, deri-deri ürünler, kimya, gıda ve orman ürünleri, selüloz-kağıt sanayi gibi çok farklı alanlarda üretimler yapılmıştır. Bu ürünlerin üretimi ile birlikte satışında da Sümerbank görev almıştır. Bu işletmelerin ürünlerini tüketiciye tanıtmak, tek elden satmak ve piyasayı yakından takip etmek için "Yerli Mallar Pazarları" fikrini geliştirmişlerdir. (Toprak, 1988). Süreç içinde ürettiği ürünlerin satılması amacıyla açılan Sümerbank mağazaları, her gelir grubundaki tüketicilere vadeli kumaş temin etmiş; giyimden ev tekstiline kadar ürettiği ürünleri bu mağazalarda satmıştır (Kiper, 2006, s. 41).

Üretim bandı ve üretim hacmi hızla genişleyen Sümerbank fabrikaları ülkenin gereksinimlerine önemli katkılar sağlamıştır. "1972 verilerine göre 30 fabrikası ve yedi iştiraki bulunan kurum, ülkedeki pamuk gereksiniminin %53'ünü, yünlünün %15'ini ve kimyadaki gereksinimin %17'sini karşılamıştır." (Güçlü, 2015, s. 9). Ayrıca ülkede birçok kişinin istihdamı konusunda da büyük katkı sağlamıştır. Kiper'e (2006, s. 43) göre, Sümerbank işletmelerinin olduğu bölgelerde işçiler o bölgede yaşayan toplumdan seçilmiş ve gerekli görüldüğünde seçilen işçiler okutularak ülke için "kalifiye işgücü" yetiştirilmiştir. "Sümerbank, kuruluşunda sadece 5.000 memur ve işçi istihdam ederken, 1973'de tesislerinde 5.000'e yakın memur ve 36.000'in üzerinde işçi istihdam etmiştir" (Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank, 1973). "1980'lere gelindiğinde, Sümerbank'ın kurduğu ya da işlettiği 41 fabrika, 468 Mağaza ve 48 Banka şubesi mevcuttur. 1987'de ise Sümerbank özelleştirme kapsamına alınır" (Kiper, 2006, s. 45). Ve ekonomiye büyük katkılar sağlayan Sümerbank'ın "11.09.1987 gün ve 87/12184 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile özelleştirilmesine karar verilerek" 1988 yılında ismi Sümer Holding olarak değiştirilmiştir (Güçlü, 2015, s. 8). Bu kapsamda 1987-2012 yılları arasında, Sümerbank'ın bünyesinde bulunan tüm işletmeler özelleştirilmiştir.

Toplumsal Hafızada Sümerbank

Türkiye'de sanayileşmede öncü bir kuruluş olan Sümerbank, ekonomiye büyük katkılar sağlamanın yanında, topluma farklı sosyo-kültürel kazanımlar da kazandırmıştır. Sümerbank'ın etkin faaliyet gösterdiği dönem içerisinde, şehir fark etmeksizin Türkiye'nin farklı bölgelerinde fabrika yerleşkeleri kurulmuş ve bölge halkı bu fabrikalarda çalışma fırsatı yakalamıştır. Kurulduğu yerlerde, bölge halkına iş imkânı sunmanın yanı sıra, sağladığı mekânsal bağlam ile toplumsal pratiklerin gelişmesine de katkı sağlamıştır. Kiper'e (2006, s. 47) göre Sümerbank bir sanayi mektebidir ve gittiği şehirlerde sosyal devleti temsil etmiştir. Bu nedenle Sümerbank'ın kazanımlarını yalnız

iktisadi bir çerçevede değerlendirmek yeterli değildir. Bu bağlamda Baki ve Tunca (2022, s. 18), Sümerbank'ın yerli sanayinin gelişmesinde öncü olmasının yanında, kurulduğu bölgeden seçtiği işçilerin "yeni bir toplum inşasındaki misyonuna uygun biçimde" mesleki ve sosyal açıdan eğitilmiş olduğuna dikkat çekmektedir. Özellikle Sümerbank'ın birinci kuşak işletmeleri "döneminin tipik aydınlanmacı anlayışını yansıtan yerleşkelerinde okullara, kreşlere, tiyatro ve sinema salonlarına, spor sahaları" gibi ortak mekânlara yer vererek, "Batı kültürüne dönük modern vatandaş tipinin biçimlendirilmesine" aracı olmuştur (Baki ve Tunca, 2022, s. 18). Başka bir ifadeyle, farklı sosyalleşme pratikleri sunan mekânlar aracılığıyla toplumun gelişimine katkı sağlanmıştır. Sümerbank yerleşkelerindeki gündelik yaşama "Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi'nin 86. Sayısında" yer verilmiş; Bergama fabrikasının sosyal imkânları toplumun gündelik yaşamı aracılığıyla aktarılmıştır:

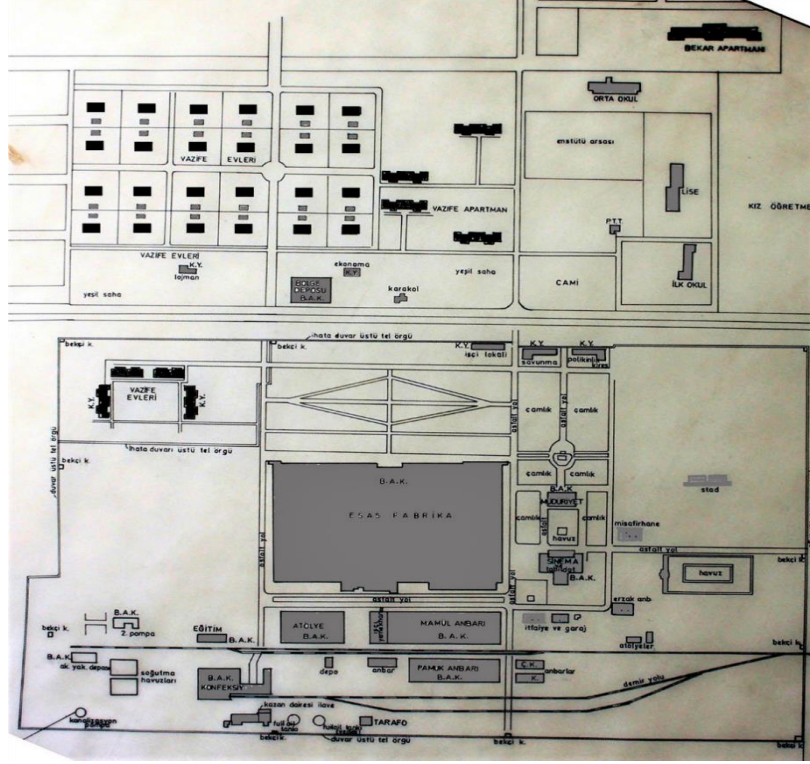
Havuz başı ve yazlık bahçede akşam yemekleri yenmiş, sinema makinasından istifade edilmiş, deniz seferleri tertiplenerek denize girme ihtiyacı giderilmiştir. Fabrikanın sosyal faaliyetlerinin gelişmesinde yardımcı olan, Sümer Spor Kulübü, temsil ve müzik kolunda da faaliyetlerde bulunarak Halk Eğitim Salonu'nda, Bergama Tekstil Fabrikası Geceleri tertip etmiştir ve muvaffak olmuştur. Ayrıca futbol takımıyla mahalli maçlara iştirak etmiştir (Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi'nden aktaran Baki ve Yüce, 2022, s. 35).

Sümerbank yerleşkeleri; fabrika yapılarının yanında lojman, yemek ve eğlencelerin düzenlendiği sosyal tesisler, spor ve sanat alanları, çeşitli eğitimlerin verildiği mekânlar gibi birçok olanağın sağlandığı yerleşim yerleridir. Sümerbank fabrikalarında çalışan her birey, aynı zamanda bu yerleşkelerde yaşayan toplumun bir parçası olmakta; çalışma ortamının yanında sosyal bir oluşumun da paydaşı olmaktadır. Ayrıca Sümerbank işletmeleri sadece kendi çalışanlarına değil, aynı zamanda bulunduğu bölgeye ve bölge toplumuna da kazanımlar getirmiştir. Kiper'e (2006, s. 43) göre Sümerbank bir fabrikadan büyük bir şehir yaratmıştır. Bulunduğu bölgede okulların, kütüphanelerin, hastanelerin kurulmasına destek olmuştur. Ayrıca bölge halkını tiyatro, konser gibi etkinliklerle tanıştırmıştır. Sümerbank'ın desteğiyle "yapılan park ve bahçelerle bölgeler bambaşka bir görüntüye kavuşmuşlar, Sümer mahalleleri, Sümerbank lokalleri, misafirhaneleri aileleri bir araya getirmiş, düğün törenlerinin yapıldığı mekânlar olmuş ve bambaşka bir sosyal yaşam başlamıştır" (Kiper, 2006, s. 44). Sümerbank hem kurduğu yerleşkelerde hem de yerleşkelerin bulunduğu bölgelerde çeşitli işlevlere sahip birçok sosyal mekânın toplum ile buluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu noktadan hareketle yapılan bu çalışma, örneklem olarak seçilen Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası, Sümerbank Nazilli Basma İşletmesi ve Sümerbank Filyos Ateş Tuğlası Sanayi Yerleşkesi 'ne ait toplumsal mekânlar kronolojik bir sırayla ele almaktadır.

Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası- 1935

Çalışma kapsamındaki ilk yerleşke olan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası'nın temeli 20.05.1934 atılmış, 16 ay gibi kısa bir süre içinde inşasının tamamlanarak 16.09.1935'de işletmeye açılmıştır. Fabrikanın açılmasında İsmet İnönü'nün 1932'de Sovyetler Birliği ziyareti etkili olmuş ve mimari tasarım Rus mimar Ivan Sergeyeviç Nikolayev tarafından yapılmıştır (Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank, 1973; Baki & Tunca, 2022). Fabrika yerleşkesi için Kayseri'de yol, elektrik ve tren hattına yakın, ucuz ve boş bir alan seçilmiş; yerleşkenin kurulmasından 1 sene sonra 1936 senesinde ise spor tesisi olarak Sümer Stadı inşa edilmiştir (Güçlü, 2015, s. 11-12). "Betonarme ve yığma karma teknikle inşa edilen yapılardan oluşan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası, en büyüğü Fabrika İşletme Binası olmak üzere büyük bölümü birlikte tasarlanmış irili ufaklı çok sayıda yapı ve müstemilattan oluşmuştur" (Elagöz Timur, 2015, s. 13). Yerleşkede

fabrika binası dışında çeşitli hizmet yapıları ve ortak kullanım mekânları bulunmaktadır (Görsel 1). Asiliskender (2012, s. 182), Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası'nın 1960'lı yılların sonuna kadar "Balkanların en büyük fabrikalarından biri" olduğunu ve bu nedenle yurtdışından gelen önemli ziyaretçilerin Kayseri'ye getirilerek bu fabrikayı gezdirildiğini belirtmektedir.

Görsel 1. Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası Vaziyet Planı (Sümerbank Kayseri Arşivi'nden aktaran Elagöz Timur, 2015, s. 98).

Görsel 1'de yerleşke içinde fabrika ve hizmet yapılarının yanında çalışanların barınması amacıyla yapılmış vazife evleri, vazife apartmanları ve bekar apartmanı; market işlevi sunan ekonomaya; ilkök, ortaokul ve liseden oluşan eğitim yapıları; cami, poliklinik, kreş, misafirhane, işçi lokali, sinema gibi ortak kullanım alanlarının olduğu anlaşılmaktadır. Bu yerleşkede ayrıca "voleybol ve tenis sahaları, yüzme havuzu ve 1000 kişilik kapalı türbinli futbol sahası" gibi spor alanları da düşünülmüştür (Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank, 1973, s. 33). Görsel 1 de geniş bir alanın yeşil alan ve çamlık olarak belirtildiği görülmektedir. Çocukluğunu Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası yerleşkesinde geçiren Asiliskender de (2012, s. 182-184), yerleşkede geniş bahçenin ve tonlarca ağacın bulunduğu ve Kayseri'de bu büyüklükte başka yeşil alan olmadığına dikkat çekmektedir. Asiliskender'in bu yerleşkedeki çocukluk anılarını aktardığı "Son Sümerbank'lı" yazısında yerleşke içinde okul, (ekonomya) market, sinema, hastane gibi ticari ve kamu alanlarının olduğunu söylemektedir. Bu nedenle vaziyet planlarında belirtilen ortak alanların inşa edildiği ve gündelik yaşamda kullanıldığı söylenebilir. Vaziyet planına bakıldığında ortak kullanım mekânlarının en az fabrika yapıları kadar alan ayrıldığı anlaşılmaktadır. Asiliskender de bu mekânların toplumsal bağlamına dikkat çekerek; Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası yerleşkesinde yaşayan çalışanlarla yaptığı görüşmede, çalışanların mekân hakkındaki görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır:

İlk kez mobilya gördük dediler; evin içinde ilk kez banyo-tuvalet bulduklarını söylediler. Okuma yazma öğrendik, sinema, tiyatro izledik dediler. Tenis oynadıklarını, kışın patenle kaydıklarını anlattılar. At yarışları düzenlediklerini,

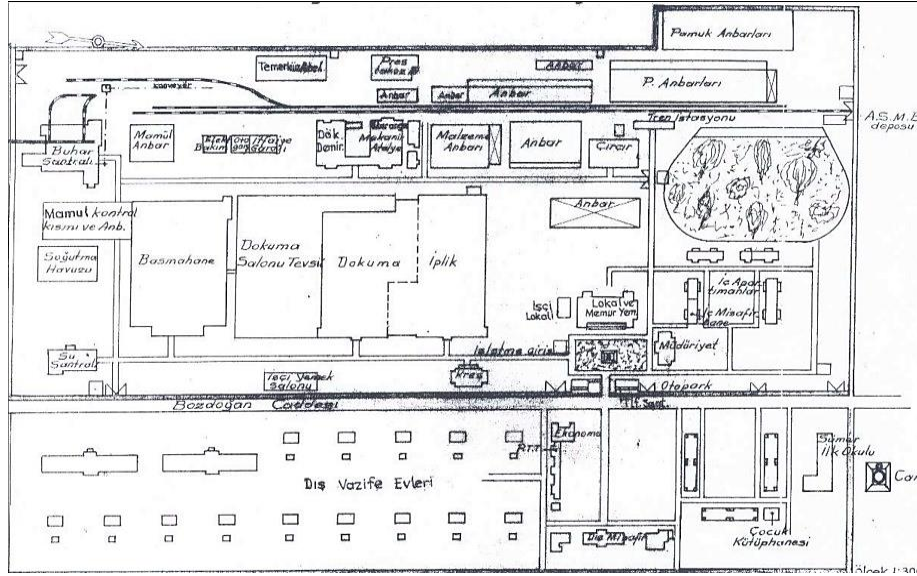
caz gecelerinde eğlendiklerinden bahsettiler. Hepsinden önemlisi, Kayserili, Muşlu, Manisalı hepsi bir ağızdan biz önce Sümerli'yiz dediler (Asiliskender, 2012, s. 185).

Bu ifadelerden de görüldüğü üzere Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası yerleşkesinde mekânlar, hem toplumsallaşmaya aracı olmuş hem de yerleşkeye ait bir toplumsal hafıza inşa etmiştir. Yerleşke sakinleri bu ortak kullanım mekânlarında bir araya gelmiş; mekânlar sayesinde yerleşke ve buldukları toplum ile aidiyet kurmuşlardır. Ayrıca bu mekânların işlevleri yerleşke sakinleri için öğretici ve yönlendirici olmuş; dönem içinde ve buldukları bölgede yeni olarak nitelendirilebilecek deneyim ve alışkanlıklar edinmişlerdir. Bu mekânlarda spor, sanat, eğlence, eğitim gibi farklı alanlarda etkinlikler düzenlenmiş; fabrika çalışanlarına ve bölge halkına kültürel bağlamda kazanımlar sağlanmıştır. Bu mekânların eğitici rolüne dikkat çeken Asiliskender (2012, s. 184) Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası'nda geçen çocukluğundan dolayı, eğitim için İstanbul'a gittiğinde büyük bir şehrin farklı dinamiklerinin bile onu şaşırtmadığını ve yeni olarak etkilendiği bir şeyin bulunmadığını; ayrıca onun gibi Nazilli, Malatya gibi şehirlerde bulunan kamu işletmelerinin lojmanlarında yaşayan arkadaşlarının da aynı duyguyu hissettiğini paylaşmaktadır.

Sümerbank Nazilli Basma İşletmesi- 1937

Çalışma kapsamındaki değerlendirilen ikinci yerleşke olan Sümerbank Nazilli Basma İşletmesi, 25 Ağustos 1935 tarihinde temeli atılmış; Mustafa Kemal Atatürk'ün katılımıyla 9 Ekim 1937 tarihinde işletmeye açılmıştır. Devlet eliyle kurulmuş ilk basma fabrikası olan işletmenin basma makineleri hariç makinelerinin büyük bir bölümü Sovyet Birliği'nin desteği ile temin edilmiştir (Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank, 1973, s. 38; Güçlü, 2015, s. 17). Kiper (2016, s. 167-168) fabrikanın 1. Sanayi Planı sonrası 1937'de, Çukurova'dan sonra Türkiye'nin ikinci pamuk üretim merkezi olan Büyük Menderes Havzasına yakın Nazilli'de 360 dönümlük bir alana kurulduğunu aktarmaktadır. Böyle büyük bir alan içinde Sümerbank Nazilli Basma İşletmesi, birçok farklı işlevdeki yapının hizmet verdiği bir yerleşke olarak düşünülmüştür. Baki ve Tunca (2022, s. 17), bu yerleşkenin en önemli özelliklerinin Ar-Ge faaliyetlerinin yürütüldüğü laboratuvarın ve yerleşke içinde eğitim, spor, kültür-sanat alanlarının bulunması olduğunu söylemektedir. Bu nedenle fabrika sadece çalışanlarını değil, kurulduğu bölgeyi de biçimlendiren olanaklara sahiptir. Bu bağlamda Sümerbank Nazilli Basma İşletmesi'nde çocukluğu geçen ve sonrasında Sümerbank'ta çalışan İlhan Öden de bu yerleşkedeki anılarını yazdığı blogunda, yerleşkenin olanaklarını ve bölgedeki önemini şu şekilde aktarmıştır:

Fabrika kısa zamanda Nazilli'de fark edilir değişimler yapmaya başlar. Kendisi için ürettiği elektriği Nazilli halkıyla paylaşır. Nazilli sokakları aydınlanmaya başlamıştır... Fabrika kurduğu spor kulübüyle bilinen, Güreş, Futbol gibi sporların yanında o zamana kadar Nazilli'de bilinmeyen boks, atletizm, paten, tenis gibi sporları da Nazilli'de yapılar hale getirmiştir... Kar etmekten daha çok çevresine, bölgesine her konuda öncü, örnek ve yararlı olmaya programlanmış sosyal fabrikaydı (Öden, 2012).

Görsel 2. Sümerbank Nazilli Basma İşletmesi Vaziyet Planı (Adnan Menderes Üniversitesi Arşivinden aktaran Aydın & Aksoy, 2020).

İşletme bu yerleşke içinde “memurlarına 97, işçilerine 341 adet vazife evi tahsis eden müessese, camia içinde personeline en geniş imkânı sağlamıştır. Ayrıca reviri, kreşi, yemekhanesi, lokali ve sineması ile diğer işyerlerine örnek olabilecek niteliktedir” (Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank, 1973, s. 42). Bu mekânların dışında Görsel 2’de yer alan vaziyet planında tren istasyonu, misafirhane, işçi ve memur lokali, çocuk kütüphanesi, cami, ilkökulu, market işlevi sunan ekonomia ve işçi yemek salonu yapılarının da olduğu görülmektedir. Vaziyet planında memur lokali olan belirtilen alanda Aydın & Aksoy (2020), sinema salonunun bulunduğunu ve bu salonda sinema, tiyatro, konser gibi etkinliklerin düzenlendiğini belirtmektedir. Kiper (2016, s. 172) bu sinema salonunun 700 kişilik olduğunu ve burada haftada 6 filmin gösterildiğini aktarmaktadır. Ayrıca bu fabrika ile Nazilli’nin kaderinin değiştiğini söyleyen Kiper, “Sümer Halkevi”nde biçki-dikiş eğitimi verildiğini, yerleşkede 40 yataklı bir hastane, bir eczane ve bir laboratuvarın yer aldığını belirtmektedir. Yerleşkede spor faaliyetleri de sürdürülmüş; bisiklet, atletizm, paten, yüzme gibi birçok spor branşı yapılmıştır.

Olanakları ve sosyal yaşamı nedeniyle Öden (2018), Sümerbank Nazilli Basma İşletmesi yerleşkesinin Anadolu’daki birçok yerden daha gelişmiş olduğuna dikkat çekmekte; bu yerleşkenin “çalışanlarına ve ailelerine Avrupa standardında bir yaşam ortamı sağlayıp sosyal alanda da bilgili, görgülü bireyler” yetiştirilmesine aracı olduğunu belirtmektedir. Öden’in aktardığına göre, bu sosyal kazanımın bir yansıması olarak, 1948 yılında bu yerleşkede bir opera sergilenmiş; sergilenen üç perdelik Özsoy operasını fabrikanın işçi ve memurları oynamıştır. Dönem içinde opera gibi çağdaş bir sanat dalının bilinmesi ve hatta çalışanlar tarafından icra edilmesi yerleşkedeki sosyal yapının durumunu net bir şekilde özetlemektedir. Yerleşkenin toplumsallaştırıcı ve eğitici rolüne dikkat çeken Kiper de bu yerleşkedeki çalışanların Beethoven dinlediğini, fabrikada piyano olduğunu, işçilerin bir koro kurarak çevre illerde konserler verdiğini, işçilerin radyosu olduğu ve tiyatro yaptıklarını, fabrikada eğlence ve balolar düzenlediğini belirtmektedir. Bu sosyal ortamın oluşmasında ve sürdürülmesinde yerleşke içindeki her mekân birleştirici olmuş, yerleşke sakinlerine çalışma ortamının dışında özerk alanlar sağlamıştır.

Sümerbank Filyos Ateş Tuğlası Fabrikası- 1947

Çalışma kapsamındaki değerlendirilen üçüncü yerleşke olan Sümerbank Filyos Ateş Tuğlası Fabrikası'nın temeli 1945 yılında atılmış; 1947 yılında imalata başlamıştır. 2. Dünya Savaşı yıllarında "ateşe dayanıklı malzeme" bulmakta zorluk yaşandığı ve ülkenin önemli ihtiyaçlarından biri olduğu için ateş tuğlası fabrikası kurulması düşünülmüş; bu fabrikanın kömür havzasına ve Karabük fabrikalarına yakınlığı nedeniyle Filyos'ta yer almasına karar verilmiştir (Toprak, 1988, s. 83). Bu amaçla inşa edilen yerleşke "yaklaşık 64.736 m² 'si kapalı olmak üzere, toplam 252.633 m²'lik arazi üzerine" kurulmuştur (Güçlü, 2015, s. 52). Yapılan araştırmada yerleşke hakkında literatürün az olması dikkat çeken bir bulgu olmuş; yerleşkenin vaziyet planına ulaşılammıştır. Ancak yazılı literatür dikkate alındığında, bu yerleşke içinde, Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası ve Sümerbank Nazilli Basma İşletmesi'ne benzer bir planlama ile, sanayi ve ortak kullanım mekânlarının bir arada planlandığı anlaşılmaktadır.

Yerleşkede fabrikaya ait mekânlar dışında çalışanların barınması için düşünülmüş vazife evleri; memur ve işçi misafirhaneleri; yazlık ve kışlık olmak üzere iki lokal; revir; sinema ve tiyatro etkinliklerinde kullanılan bir salon; işçi ve memur yemekhanesi; alışveriş imkanı sağlayan ekonomaya; iki tenis kortu, bir futbol sahası, bir basketbol sahası, bir voleybol sahası ve bir küçük golf sahasından oluşan spor alanları; çocuk parkı ve kendine ait plajı bulunmaktadır (Gürkaya, 2016, s. 68; Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank, 1973, s. 161). Birçok toplumsal mekânın düşünüldüğü yerleşke, mekânsal bağlamda kent dinamiklerini yerleşke sakinlerine ve bölge halkına sağlamaktadır. Çocukluğu bu yerleşkede geçmiş Gürkaya "Sümerbank'lı Olabilmek...! Filyos Ateş Tuğlası Sanayi Müessesesi" başlıklı yazısında yerleşkenin toplumsal karşılığını şu şekilde aktarmaktadır:

Spor tesisleri, sosyal tesisleri (yazlık ve kışlık lokalleri) ve çok maksatlı Sinema-Tiyatro salonları ile sadece site personeli ve ailelerine değil, tüm yöre halkına hizmet etmiş, 1950'li yılların başından itibaren haftada bir yerli, diğeri yabancı iki film gösterilerek ve belli aralıklarla getirilen tiyatro gösterileri ile sinema izleme alışkanlığı ve tiyatro kültürünü aşılmuş, özellikle gençlere ve orta yaş grubuna, kadın-erkek ayrımı yapmaksızın spor aktivitelerini artırma olanağı sağlamış, diğer kentlerden gelen yabancı aileler ile yöre halkını çok iyi kaynaştırmış, dostluk bağlarının artmasında, birey ve toplum ilişkilerinin ne denli anlamlı olduğunu bile öğreten, dostlukları pekiştirip, kız alıp verme ile aile bağları oluşturan ulvi kuruluş (Gürkaya, 2016, s. 71).

Gürkaya'nın söyleminde olduğu gibi, bu yerleşkedeki her mekân hem fabrikada çalışan personel ve aileleri için hem de bölge halkı için yönlendirici ve birleştirici olmuştur. Mekânların işlevleri her kesimden ve her yaştan bireyleri bir araya getirmiş; buldukları toplum ile aidiyeti güçlendirmiştir. Gürkaya (2016, s. 71-72) anılarını anlattığı yazının devamında, yerleşkede çok çeşitli ağaçların olduğu bir bahçenin bulunduğunu ve yerleşke sakinlerinin bu bahçede meyve sebze yetiştirdiklerini; statü fark etmeksizin tüm çalışanlar için eğlenceler düzenlendiğini; güzel havalarda iş çıkışı bir arada çeşitli spor aktivitelerinin yapıldığını; lokalin terasında sohbetler edildiğini; yerleşkede bulunan plajda denize girildiğini; çocukların birlikte oynadığını ve buna benzer birçok etkinliğin bir arada yapıldığını söylemektedir. Gürkaya'nın aktardığı anılar, yerleşkedeki toplumsal mekânların kullanımına ve gündelik yaşama da ışık tutmaktadır. Yerleşke içinde tasarlanan mekânlar, fabrika çalışanları ve ailelerinin çalışma hayatı dışında güçlü toplumsal bağlar kurmasına zemin hazırlamış; toplumun gündelik yaşamını şekillendirmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen 3 yerleşke, Sümerbank'ın özelleştirilmesinden sonra farklı kurum ve kuruluşlara devredilmiştir. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası'na ait yerleşke Abdullah Gül Üniversitesi'ne; Sümerbank Nazilli Basma İşletmesi'ne ait yerleşke Adnan Menderes Üniversitesi'ne ve Sümerbank Filyos Ateş Tuğlası Fabrikası'na ait yerleşke ise özel bir kuruluşa devredilmiştir. Sümerbank'a ait bu alanlar günümüzde farklı işlevlerde kullanılsa da toplumsal mekânlar olarak toplumun hafızasında yerini korumaktadır. Çünkü toplumsal hafıza "mekânı bir tür anlam deposu olarak kullanır ve bu depo toplumsal olarak tanınabilir göstergelerin şekillendirdiği mesken tutulmuş bir ortamda nasıl yol alınacağını bilen herkese açıktır" (Stavrides, 2018, s. 177). Bu nedenle bir dönemin siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel yaşamını özetleyen Sümerbank işletmelerine ait her mekân, toplumsal hafızanın inşasını da mümkün hale getirmiştir.

Sonuç

Cumhuriyet sonrası ülkenin gereksinimlerini karşılamak amacıyla kurulan Sümerbank, açtığı geniş fabrika yerleşkelerinde üretim gerçekleştirmiştir. Bu yerleşkelerde çalışanlara hem çalışma ortamı sağlanmış hem de çalışanların barınma dahil günlük gereksinimlerini karşılayan mekân organizasyonu planlanmıştır. Yerleşkelerin mekân organizasyonunda, fabrika ve hizmet yapılarının yanında; lojman ve yerleşke sakinlerinin gündelik yaşamını biçimlendiren lokal, yemekhane, eğitim yapıları, spor alanları, market, misafirhane gibi çeşitli ortak kullanım mekânları ayrıca düşünülmüştür. Erken Cumhuriyet Dönemi Sümerbank yerleşkelerinde bu ortak kullanım mekânlarının tespitini amaçlayan bu çalışmada, bu mekânların toplumsal hafızadaki karşılığı araştırılmıştır. Çalışma ölçüt örneklem ile belirlenen 3 yerleşke ile sınırlandırılmış; bu yerleşkelere ait literatürlerde ortak kullanım mekânlarının izi sürülmüştür.

Yapılan araştırmanın sonucunda seçilen Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası, Sümerbank Nazilli Basma İşletmesi ve Sümerbank Filyos Ateş Tuğlası Sanayi yerleşkelerinin mekân organizasyonu bakımından birbirine benzer olduğu çıkarımı yapılabilir. Çünkü bütün yerleşkelerde ortak kullanım mekânlarına, en az çalışma alanları kadar önem verildiği; bu mekânlara bireyleri birleştirici ve eğitici işlevler yüklendiği; ayrıca bu mekânların çevresinde geniş yeşil alanların düşünüldüğü görülmektedir. Toplumsallığın idealize edildiği bu yaklaşımın bir sonucu olarak, yerleşke hakkında yazılan anılarda kişilerin Sümerbank'ı bu mekânlar ile hatırladığı ve Sümerbanklı olma bilincini bu mekânlar üzerinden aktardığı anlaşılmaktadır. Kişilerin anlatıları dikkate alındığında; bu mekânların toplumsal ilişkileri güçlendirdiği ve kişilerin günümüzde var olmayan bu yerleşkeye hala aidiyet duyduğu söylenebilir. Bu kapsamda bu yerleşkelerde ikamet edenlerin gözünden fabrika, sadece bir çalışma ortamı değil; gündelik yaşamın keyifle geçirildiği sosyal bir yerleşkedir. Ulaşılan bulgulara bakıldığında, bu mekânlardaki toplumsal pratiklerin tüm bireyleri birleştirdiği ve bir yerleşke içinde toplum olma bilincinin de bu mekânlar sayesinde inşa edildiği yorumu yapılabilir. Yerleşkelerdeki mekânların hafıza ve toplumsal pratikler ile kurduğu bu bağlam, söz konusu mekânların sadece mimari yaklaşımla okunamayacağını; toplumsallık, tarihsellik ve mekânsallık triyalektiğinde kavranabileceğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle bu ortak kullanım mekânlarının bireyleri birleştirerek toplumsal pratiklere sahne olduğu ve toplumsal hafızaya kaydedildiği; bu nedenle birer toplumsal mekâna dönüştüğü değerlendirilmesi yapılabilir.

Toplumsal mekân kavramını Sümerbank yerleşkeleri üzerinden okuyan bu araştırmanın sonuçları incelendiğinde, konu ile ilgili literatürün çok sınırlı kaldığı; Sümerbank yerleşkelerindeki toplumsal yaşamın ve mekânsal açımların farklı disiplinlerce ele alınması gerektiği ve bu konu kapsamında bu yerleşkelerde yaşayan kişiler ile sözlü tarih çalışmaları yapılmasının konuyu derinlemesine analiz etme olanağı

sunacağı söylenebilir. Sümerbank üzerine yapılan her çalışma, özellikle ev-iş ikilemi arasına sıkışan günümüz insanı için, farklı çözüm önerileri sunulmasına ve yeni yaklaşımların yaratılmasına kılavuz olabilir.

Kaynakça

- Asiliskender, B. (2012). *Son Sümerbank'lı, Mühendislik Mimarlık Öyküleri-5*. Ankara: TMMOB.
- Aydın, D. & Aksoy, E. (2020). Endüstri Yapılarında Yeniden Kullanılabilirlik; Nazilli Sümerbank Fabrikasının Sosyal Tesis Binasının İşlevsel Dönüşümü İçin Analizler. 24. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi (5-6-7 Nisan 2012), ss. 250-264, Bursa.
- Baki, G. & Tunca, Y. (2022). *Fabrika: Mekânın Hafızası, Hafızanın Mekânı: Bergama Sümerbank Tekstil Fabrikası*. İzmir: Sarı Denizaltı Sanat İnisyatifi.
- Bollier, D. & Walljasper, J. (2015). *Müşterekler Sözlüğü*. Jay Walljasper (Ed.). *Müştereklerimiz Paylaştığımız Her Şey*. s. 309-313, İstanbul: Metis Yayınları.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank: 1933-1973, (1973). Ankara: Sümerbank Genel Müdürlük Araştırma ve Planlama Müdürlüğü.
- Elagöz Timur, B. (2015). Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası Bakım ve Onarım Atölyesi Restorasyon Projesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Elden, S. (2019). *Mekân ve Siyaset, Önce Mekân Vardı* (Editör: Kulak, Ö. & Torlak, S.). İstanbul: Edebi Şeyler.
- Erdoğan, H. (2020). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ekseninde Türkiye Cumhuriyeti'nin Kalkınma Politikası ve Tarımsal Üretim. *Journal of Universal History Studies*, (Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue), 3, 252-268.
- Güçlü, F. (2015). *Yıkılan Bir Cumhuriyet Kurumu: Sümerbank*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Gürkaya, N. G. (2016). *Sümerbank'lı Olabilmek...! Filyos Ateş Tuğlası Sanayi Müessesesi. Mühendislik Mimarlık Öyküleri-7*. Ankara: TMMOB.
- Kayra, C. (2015). *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü:1* (3. Baskı). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Kiper, M. (2006). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayi Politikaları ve Sümerbank. Mühendislik Mimarlık Öyküleri-2*. Ankara: TMMOB.
- Kiper, M. (2016). *Anadolu'nun Renkleriyle Bezenmiş Basmaların Tesisi: Sümerbank Nazilli Basma İşletmesi. Mühendislik Mimarlık Öyküleri-7*. Ankara: TMMOB.
- Koç, B. & Baskıcı, M. (2013). *Bozkırından Sanayinin Başkentine: Ankara Sanayi Tarihi*. Ankara: Ankara Sanayi Odası Yayınları.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi* (Çevirmen: I. Ergüden). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Öden, İ. (2012). Fabrikadan Doğan Kent (Nazilli). Blogspot. <http://sumerbank.blogspot.com/2012/06/fabrikadan-dogan-kent-nazilli.html> (Erişim Tarihi: 10.05.2023)
- Öden, İ. (2018). Ekmek Kapısı "Sümerbank". Blogspot. <http://sumerbank.blogspot.com/2018/11/ekmek-kapisi-sumerbank.html> (Erişim Tarihi: 10.05.2023)
- Özgür, E. F. (2018). Kamusal Mekânların Toplumsal Boyutları Üzerine Bir Değerlendirme. *Tasarım Kuram Dergisi*, 14(26), 113-125.

- Stavrıdes, S. (2016). *Kentsel Heterotopya: Özgürleşme Mekânı Olarak Eşikler Kentine Doğru* (Çevirmen: Ali Karatay). İstanbul: Sel Yayınları.
- Stavrıdes, S. (2017). Brezilya Kent Hareketleri: Kenti Müşterek Olarak Yeniden İcat Etmek. Fikret Adaman, Bengi Akbulut & Umut Kocagöz (Ed.). *Herkesin Herkes İçin*. s. 234-249, İstanbul: Metis Yayınları.
- Stavrıdes, S. (2018). *Müşterek Mekân: Müşterekler olarak Şehir*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Toprak, Z. (1988). *Sümerbank*. İstanbul: Creative Yayıncılık.